

Seljačka buna oko Križevaca i u dijelu Varaždinskoga generalata godine 1755.

TVRTKO MILUNOVIĆ, prof.

Gimnazija Ivana Zakmardija Dijankovečkoga – Križevci
tmilunovic@net.hr

Jedan od posebno važnih pisanih izvora za povijest grada Križevaca i okolnih mjesta sredinom 18. stoljeća pripada arhivistu i povjesničaru Juliju Jankoviću. Julije Janković (Varaždin, 9. travnja 1856. – Varaždin, 19. siječnja 1919.) nakon studija u Beču i Zagrebu radio je kao gimnazijski profesor u Osijeku, Zagrebu, Rijeci i od 1886. do umirovljenja 1913. godine u Varaždinu. Poznati je protivnik germanizacije i mađarizacije. Dokazao se kao vrstan poznavatelj diplomatike i paleografije i stoga mu je povjeren zadatak sređivanja građe u varaždinskome gradskome i županijskom arhivu. Na osnovi toga napisat će niz studija i članaka poput ovoga o velikoj pobuni seljaka oko Križevaca i u dijelu Varaždinskoga generalata, koji u prijevodu s latinskoga jezika u cijelosti donosim za ovaj broj časopisa *Cris*. Jankovića posebno zanima povijest sjeverozapadne Hrvatske, seljačke bune godine 1755., Čazmanski kaptol itd.

U uvodnome dijelu svojega članka o pobuni seljaka oko Križevaca i buni dijela Varaždinskoga generalata piše da je tekst preuzeo i prepisao iz knjige Čazmanskoga kaptola godine 1877., koju mu je ustupio tadašnji kanonik Karlo Dojković. Autor je izvornoga teksta iz godine 1755. kanonik Ivan Krstitelj Simunić. Janković će potom cijeli prepisani tekst podijeliti na sedam cjelina i pohraniti među ostale svoje spise.

Mislim da čitatelju ne će biti mrska spoznaja napisana od onog tko je i sam očima vidio žalosni prizor i vrlo mnogo čuo pouzdanim izvješćem. Pripovijedanje će pak to najviše potvrditi: mala iskra često izaziva požar.

1. Prilika za pobunu

Uzoriti gospodin Josip Raffay, najviši naime župan dviju županija, Zagrebačke i Križevačke, po sili dužnosti pojavi se na Saboru sazvanu u Požunu godine 1751.

Uskoro mu je dana prigoda za govor od preuzvišenoga gospodina grofa Jurja Erdödyja, sudca Kraljevske kurije, posjednika dobara Moslavačke gore i ostaloga u Hrvatskoj, koji je pri ovome skupu izrazio posebnu radost kako je našao muža od kojega bi se mogao bolje informirati o svojim dobrima, o njihovoj upravi i stanju upravitelja i o svemu drugome. Pita mnogo gospodina Raffaya, malo kazuje: kako posjeduje malo, što bi mogao napokon iskazati ili objavom ljetine ili upravitelja. Ipak pridoda da može, ako ga postavi kao predstojnika posjeda, ili kao revna upravitelja ili opunomoćenika, ili kao zakupodavca ili upravitelja kojega god imena, ponuditi više nego trostruko od udjela Jurjevih dobara; on da zaista zna kako gospodin župan od svojih imanja ima 8 tisuća florina na godinu: i ako bi mu se mililo imanja njemu dati u zakup na nekoliko godina, da će u županovu blagajnu svake godine donijeti i 30 tisuća florina. Svidio se županu prijedlog: zato grof pod nazivom zakupodavca i opunomoćenika pribjegne na ispunjavanje ugovora kroz 10 godina s gospodinom Raffayjem koji ga je za vrijeme trajanja Sabora osnažio dužnim pravnim i svečanim zakonskim uredbama. Novoizabrani ekonom vrati se kući. Uskoro dakle Raffay prihvati nov način upravljanja imanjima otpustivši mnoge službenike. Obilazi posjede, saziva posjednike i godišnje poreze uvećava drugima još tolikima. Prigovarahu podložnici Erdödyjevi, osobito Moslavljani, ali bez uspjeha. U međuvremenu ipak kakvim god takvim prilozima ne mogaše se skupiti prve godine osim 16 tisuća florina. Ono što je župan vrlo teško podnio, jest da mu je naknadno dano jasno obećanje više od ljetine spomenutoga. To opunomoćenika razjari i potakne na pomisao da ispita sve načine nadoknade novca kojim bi se tako postiglo da bi pojedini montanisti trebali, osim vinograda, plaćati novosastavljene isprave, osim

toga plaćati namete od šuma, sječe drva i bilo kojih povlastica makar dosad nisu bile uobičajene, štoviše, žene svih podložnika prihvaćaju nalog da određenu količinu kućina za tkanje u niti podaju u korist vlasništva: zbog toga su po svim selima raspoređene takve dužnosti.

Kako bi pak žene ovomu poslu naklonjene odmah mirnije pristupile, gospodin Raffay u svojim posjedima Dubovec i Raven, smještenima nedaleko od Križevca, zapovjedi to strogim ukazom. Kakvo čudo! Među tolikim nametima najviše im se ne dopadnu kućine; njih žene erdedijanske odbiše, njihovi muževi otvoreno proklinjaše i, da možda od rafajevskih podložnika kao vođa pothvata drugi ne bi mogli biti svladani, s njima donose odluku da se suprotstave; daju povoda i u svoj naum pridobivaju najnaklonjenije.

Provodiše ono vrijeme na svojem susjednome dobru Preseki Franjo Domjanić, plemenit doista i učen, istodobno ipak neobuzdan i buntovan, komu ništa pravedno ne bijaše ugodno i koji se hraniše tuđim neslogama. Njemu stoga neki od podložnika kako rafajevskih, tako i erdedijanskih prilaze izlažući postupno namjeru promjene vlasničke uprave. On je ne odobrava, savjetuje da se treba suprotstaviti u početcima i dodaje osim toga, ako bude potrebno, da će njima u pomoć doći križevački krajišnici budući da se govori kako ne podnose novi jaram određen po činovnicima. Tako nadahnuti odlaze govornici. Nakon njihova odlaska Domjanić, uzevši olovku, bez odgode piše pismo službeniku Križevačke granice prezimenom Ljubojević, njemu znanomu i zbog osobnih neslaganja s generalom Peekom, buni najnaklonjenijemu, dajući mu do znanja da je sada vrijeme za zbacivanje jarma: neka pravi nevolje svojem generalu, na pomoć će biti čitavo erdedijansko vlastelinstvo, inače susjedno, dapače i drugi podložnici po Hrvatskoj budući da su posvuda od svojih vlastelinstava previše opterećeni. Što iza toga slijedi?

2. Tijek pobune

Podložnici erdedijanski s podložnicima rafajevskim iz povoda danoga po Domjaniću, uzdavši se obilnom nadom, zaključuju prvo da mjere kućina određene od gospodina Raffaya posvete Vulkanu,

potom da plemićke kurije, koliko god uzmognu, s drugim podložnicima privučenima potajno u savez pretvore u pepeo, i napokon, ako se pruži prigoda, smaknuvši zemaljske vlasti, da se potpuno oslobode. Ova neuka podbodena svjetina objeručke to prihvaća, mnogi vlastelinski upravitelji pridodavaju odvažnosti pobude, obećavajući svoju prisutnost i ugled sve do kraja pobune.

Stoga 24. veljače godine 1755., na svetkovinu naime svetoga Mateja apostola, podložnici rafajski u Dubovcu, spalivši u jutro glavno vlastelinstvo, opijeni vinom zapovijedaju da njihove žene kućine povjerene im za tkanje odnesu natrag u vlastelinsku kuriju; natrag vraćene pale i u isto vrijeme bacaju vatru na krov kurije, koja je zajedno s gospoštijom i obližnjim stajama i svinjcima za kratko vrijeme otišla u zrak. Čuvši i vidjevši to poput zvuka trublje na seoski ustanak, odmah naširoko iz svakoga susjedstva hrle odredi ustanika, odobravaju čin i jednodušno s jednakim bijesom napadaju druge domove plemića tako da je u četiri dana 28 plemićkih kurija koje ne bijahu ograđene zidom, bilo zahvaćeno požarom.

Križevački krajišnici, nadalje, u isto vrijeme pod Ljubojevićevim vodstvom okrutno zaklaše četiri činovnika, a ostalima zaprijetiše istim ako bi se koji usudio prekoriti čin; i već bijahu kod toga da se nekoliko centurija pridružilo seljacima i ognjem i mačem opustošilo prvo zagrebačko, potom križevačko te varaždinsko gradsko područje. Same pak ove strašne vijesti prvi u Zagreb donese Franjo Domjanić, ustima doduše osuđujući takve zločine, a s namjerom da pomnjivo ispita misli ljudi odozgora, koje trebaše dojaviti ustanicima.

Saznavši ovo, banov zamjenik, upravitelj Adam Erdödy mlađi, s biskupom Franjom Thauzyjem i nekolicinom uglednika kraljevstva raspravljaše o pomoći. Oba grada obuzima strah i strava. Učenjaci se posvuda raspršiše. Građani pakiraju svoje pokretne stvari, traže skrovišta, mnoge odlažu u kriptama crkava. Takva je pak obijest i neobuzdanost spopala najniži sloj puka da su mnogi njihovi seljaci svojim vlastima i drugim osobama istaknuta položaja odbili još i prokazati vođu. Dapače dogodi se da je podban Ivan Rauch pismo koje je trebao dostaviti na drugo mjesto, predao svojem kmetu; on je pismo, prekrivši glavu, primio u ruke i zatim, popljuvano i na zemlju bačeno, pogazio i drsko se udaljio. Jan-

kovićkoga špana prezimenom Radović u Bisagu čuli su prvaci pobunjenika govoriti: da on ne će od pothvata odustati prije nego što vidi kraljicu Mariju Tereziju kako pred njim pada na koljena. Što je sada trebalo očekivati od tolikoga mahnitoga bijesa i ludosti?

Uistinu Bog, koji obično s leđa progoni ohole kao osvjetnik, postavi tragičnomu činu neočekivanu zaprjeku. Posljednjega naime dana veljače iznenada s neba padne takva obilna kiša koja je potrajala tri dana da su rijeke i bujice vodama prekrile mnoga polja, a rijeka je Lonja presjekla svaki prijelaz onima koji su ga pokušavali; nepredviđeno nevrijeme koje je buntovne seljake i krajišnike prisililo na prekid, a kraljevstvu potom omogućilo da poduzme spasonosne odluke za novačenje slobodnjaka odasvud, da suzbiju sa svojim vojskovođama drskost nitkova.

3. Kraljevski vojni pohod protiv buntovnika

Četvrtog ožujka, budući da su se oblaci razišli, kada se nebo razvedralo, polako se nazirahu eskadroni konjaništva kako se približavaju zagrebačkomu gradu, sabrani od kraljevskih slobodnjaka, prelijepo opremljenih potrebnim oružjem, kojima bijaše iz državne blagajne ubrzo namaknuto toliko praha pomiješana sa sodom i ratnih lukavstava koliko olovnih zrnaca. Brojalo se oko pet stotina ljudi vojske kraljevskog imena, kojoj se podban Ivan Rauch proglasio vođom. Njemu pristupiše mnogi od uglednika kraljevstva, među kojima osobito mjesto zauzimaše gospodin Raffay. Dana 6. ožujka ustrojena je za pokret protiv ustanika. Tako je dakle vrlo rano u jutro prvak grada Griča popunjen vojnikom određenim iz djelokruga Hrvatskoga sabora, eskadroni se dijele u vrste, objašnjava se raspored. Tada, popevši se na konja, prvi stupa podban imajući pred sobom dva trubljača koji davahu znakove za vrijeme vojnoga napredovanja. Slijede ga uglednici, potom slobodnjaci sluge popunjavajući svaku liniju. I kraljevski i kaptolski grad nahrupiše na prizor zaželjevši novoj vojsci sreću.

4. Uspjeh kraljevskoga vojnoga pohoda

Pošto se došlo do najbližega mjesta u kojemu je plemićki dom pretvoren u pepeo, vidjevši neuo-

bičajenu snagu onih koji su prilazili, paničan strah obuzme odgovorni puk. Stoga oni koje je žešće pritiskivala zločinačka savjest, raspršuju se u bijeg polažući nadu u spas po neprohodnim i teškim mjestima i njihov primjer slijedi preostali dio ustanika raspršenih po drugim posjedima; ništa naime, kako je tada to bilo očigledno, ne može više seljaka izmučiti. Samo malen broj muževa i žena koji su i inače ostali uz teret i bijahu bez krivnje, pronađe kraljevska vojska u njihovim kolibama. A što je s onima drugima?

Ovdje se već divi i ukazima vojskovođe i složnosti uglednika i poslušnosti čitave vojske. Spoznaše da su se seljaci koji su najviše sagriješili, raspršili. Jedini jankovički špan po prezimenu Radović, kako je prije spomenuto, predan je u ruke krvnika i uskoro rasječen na četiri dijela i izložen na isto toliko vješala podignutih za prizor po obližnjim mjestima, primi nagradu za drskost; a potom se bjesnilo protiv svih koji su se bili priljubili kod kuće, kao da su i sami bili sudionici. Mnogi su bez svake rasprave dijelom probodeni, dijelom slomljena vrata obješeni na usputno granje stabala, a tada se dogodio preokret na pljačku i plijen: u mjestu izbjeglih seljaka poslušni vojnici navališe na njihove konje, goveda, krave, hermeline i što je tko mogao oteti, odvući, smatraše svojim.

To bijaše tako reći naredba vojske po pojedinim mjestima koja spališe požarom, da se ustupi vojskovođi i uglednicima što se čini od stoke bolje i bogatije. Za ovaj plijen i otimanja utrošeno je najmanje pet dana; mnoštvo svih vrsta životinja kao najdoličniji plijen rata svaki dan prolažahu Zagrebom. Kada pak ništa ne preostade što bi se više moglo oteti, čete pobjednice vraćahu se odakle su pošle kličući od veselja, objavljujući svima mir: ustanak da je ugušen, mir da je uz velik znoj isposlovan, a što je svatko oteo bijednomu puku, dubokom se šutnjom krilo.

5. Zemaljski gospodari vraćaju se običi uništena imanja

Pošto se posvuda uspostavio mir ustanovljen po kraljevskoj vojsci, mnogi zemaljski gospodari koje je bio raspršio bijes ustanika, opet se vraćaju na svoja imanja. Vide lomače, šutljivo razmišljaju

o objesti neobuzdana puka. A mnogo ih veće obuzima čuđenje dok očima razaznaju, što su govorkanjem čuli, kakve je štete svojim pljačkanjima okrutno nanijela kraljevska vojska, pozvana – ako ljudima odgovara – za zaštitu. Nedostaju životinje za obradu polja, nedostaju seoski alati, sjekire, motike, plugovi, brane i slično koje je kraljevski vojnik ili slomio ili razbacao ili otuđio za sebe objavivši usputnu cijenu. Mnogi se tužiše da su lišeni same odjeće tako da je, obračunavši sve posjede, među prvima posjede gospodina župana Ivana Patačića, Jankovića, Pongraca, Kašnjara itd., bilo ustanovljeno da je mnogo više štete nanoseno od kraljevske vojske nego od seoskih pobunjenika.

Gubitak imanja o kojemu mnogi raspravljahu i iznesoše na vidjelo, napokon je predočen i dokazan samoj kraljici Mariji Tereziji. Na osnovi toga kao mjeru svoje nevjerojatne mudrosti i pravednosti odredi odmah kraljevsko povjerenstvo u Hrvatsku, od kojega se očekivahu i po zaslugi kazniti buntovne podložnike i nadoknaditi na svaki način gubitke plemićima.

6. Kraljevsko povjerenstvo u Hrvatskoj

U vrijeme kada su kraljevski povjerenici krenuli u Hrvatsku, banska vojska pozvana je u Zagreb da bude na raspolaganju zadatcima koje bi tražila dužnost. Smještena u ravnici polja uz hram svetoga Petra, zasjedne u podignute šatore. Početkom svibnja dođe predsjedatelj povjerenstva uzvišeni gospodin župan Mihael od Althana, gospodar Međimurja, sa suradnicima, savjetnikom Millerstorffom češkim i protonotarom Kraljevstva Pechyjem ugarskim te zapisničarom komisijskim Ladislavom Bistričkim, kojima su iz Hrvatskoga Kraljevstva pridodani protonotar Najšić i savjetnik Ivan Juršić, osobe uz suglasnost za sjedište u biskupskome dvoru.

Bez odgode je počelo ispitivanje ustanika kojih je velik broj uhvaćen tijekom ožujka i travnja te držan i bačen u županijske zatvore; suđenju su bili nazočni vojnici koji su držali stražu kod hrama svetoga Petra; u pojedinim naime danima naizmjenice je po zapovijedima povjerenstva trebala biti nazočna jedna kohorta sa svojim stjegonošom i centurionom. U kratko vrijeme više od pedese-

torice iz seoskoga puka koji su bili manje krivi i primorani su se priključiti ustanicima, pušteni su svojim kućama i darovani malim novčanim prilogom. Neki od kolovođa kažnjeni su smrtnom kaznom, drugi su osuđeni na javne radove, ostali kažnjeni batinanjem. Franjo pak Domjanić odveden je u Tirol na doživotni zatvor. Dobrohotnost povjerenstva nitko nije mogao dovoljno pohvaliti, kojom je tako slomljen duh ustanika da su svečano obećali da nikad ne će zlorabiti vladarovu milost.

Naprotiv, nije tako blaga presuda donesena protiv onih koji bijahu na čelu kraljevskoj vojsci dovedenoj u obranu domovine. Zbog njihove neumjerenosti javno predočene tugaljivim žalbama i od vladara osuđene, odlučeno je da, lišeni časti svojega dostojanstva, svi nanosene štete nadoknade novcem. Podban je Rauch stoga lišen službe i na njegovo je mjesto postavljen Najšić. Josip Raffay, ostavši bez časti vrhovnoga župana, pronašao je za nasljednika gospodina Ivana Juršića, i tako se postupilo s ostalima.

Pojedincima je pak na račun plijena zločinački oteta određena nadoknada u gotovu novcu. Gospodin Raffay bio je primoran izbrojiti tri tisuće florina; njemu je malo poslije na bolest duha pridošla bol zbog obračuna i, budući da nije ništa koristilo dugotrajno liječenje koje je imao na Griču, napokon pronađe grob u Zagrebu ostavivši svima primjer kako se bogatstvo zlosretno prikuplja neuobičajenim sredstvima i ugnjetavanjem puka.

7. Kraljevsko povjerenstvo kaniške vojske

Zbog nejasnih veza pobunjena vijeća križevačkih graničara u Varaždinskome generalatu, koja su nemalo bila umnožila drskost seoskoga puka u Hrvatskoj, svidjelo se kraljevskom veličanstvu sazvati ispitivanje i pomnom istragom događaja otkriti korijen zla.

Ovomu zadatku kraljevskom odlukom bijaše na čelu župan Nayperg, koji je proveo čitav svibanj i lipanj te godine 1755. u takvoj raspravi. Pozvane ustanike, bilo niže činovnike, bilo obične vojnike, koji su se bili odbili okupiti, uhvaćene od drugih krajišnika bez udjela u krivici, povjerenstvu predavahu naoružani odredi. Tragedija je okončana vrlo strogim svršetkom koji će razjasniti sljedeća isprava.

Isprava tužitelja objavljena pod kaniškim povjerenstvom 21. srpnja 1755.:

Komadanje kolima od nogu:

Danijel Bugavinović (i rezanje kliještima) i Damjan Vrabčević.

Komadanje kolima od glave:

Matija Lenardić, Marko Paulianec, Aleksije Popičorba, Simon Vienić, Danijel Stefanović, Ivan Hlebec, Elija Takić, Stjepan Levinec.

Na mač i kola:

Josip Zugčić, Laurencije Posavec, Elije Ignjatović, Matija Marković, Matija Buvarek, Matija Sušen, Blaž Rajković, Vito Cerковиć, Prokopije Bušmir, Baltazar Menković, Marko Galović, Juraj Bunjevac, Pavao Carević.

Probadanje: Nikola Buzičić.

Na doživotni zatvor: Wolfgang Vuković.

Bolčeta pak *na zatvor na 5 godina* i nikada da se ne pojavi u Generalatu.

Tortić na 3 godine.

Na zatvor na 10 godina:

Simon Gredel, Matija Marković, rođak prvoga, Stanislav Vakaš, Juraj Sabljak, Nikola Markešić, Juraj Paunović, Baltazar Margetić.

Na zatvor na 8 godina:

Blaž Sukal, Marko Vitić, Matija Gerdanić, Thomas Tkalčić.

Na doživotni zatvor:

Petar Ljubojević, Aleksije Knežević, Juraj Martinović sa zapljenom posjeda i protjerivanjem žene i obitelji.

Napisao je ovo Ivan Krstitelj Simunić, koji je godine 1775. u zagrebačkome kolegiju Družbe Isusove obnašao dužnost blagdanskoga propovjednika.

Vlastoručno
Julije Janković

LITERATURA

Janković, Julije, *O seljačkoj buni oko Križevaca i u nekom dijelu generalata varaždinskog godine 1755.*; Arhivski vjestnik 2.; Zagreb, 1900.

<http://nfo.arcanum.hu/vjesnik/opt/a090929.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28crisienses%29&s=SORT&m=0&a=rec>